

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ГОВОРУН СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 261.7

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЕКЛЕЗИОЛОГІЇ У ЇЇ
ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ**

Спеціальність 09.00.14 – богослов'я

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
БОНДАРЕНКО Віктор Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
богослов'я та релігієзнавства

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, доцент
ФІЛОНЕНКО Олександр Семенович,
Харківський національний університет
імені В.Н.Каразіна, доцент кафедри теорії
культури і філософії науки;

доктор філософських наук, професор
ПАНКОВ Георгій Дмитрович,
Харківська державна академія культури,
професор кафедри культурології;

доктор філософських наук, доцент
ГАВРИЛЮК Тетяна Вікторівна,
Національна академія статистики, обліку та
аудиту, завідувач кафедри філософії та
соціально-гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 27 травня 2019 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 26 квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна – болючий вузол глобального християнства. Через розкол між православними церквами та війну на південному сході держави, а також високу релігійність українців тут не знижується міжконфесійна напруженість. Водночас, це створює нові можливості для різних релігійних традицій. Православні, наприклад, мають нагоду відчутти, що означає вийти з тіні імперій. Католики східного та західного обрядів опрацьовують нові моделі взаємин зі східним християнством. Протестанти наново осмислюють досвід Реформації, яка в Україні виявляється не чужою для всіх традицій. Представлене дослідження має на меті сприяти різним християнським традиціям в Україні виразніше усвідомити, що означає бути Церквою, і знаходити краще порозуміння із християнами інших традицій. Адже в центрі уваги нашого дисертаційного дослідження – феномен Церкви. Підхід до цього феномену є переважно епістемологічним. Розглядаючи потік церковної свідомості від апостольських часів до наших днів, автор намагається вловити в ньому константи та перемінні й окреслити лінію розмежування між суб'єктом та об'єктом церковного самопізнання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Метою дослідження є критичний аналіз теоретичних засад православної еклезіології у їх історичному розвитку.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення наступних **дослідницьких завдань:**

- виявити особливості мета-еклезіології як наукової програми та методології, що вбирає у себе традиційні й постмодерні теорії;
- описати само-тлумачення Церкви в апостольські часи;
- розкрити динаміку розвитку ідей і практик симфонії та ієрархії в еклезіології часів пізньої античності й середньовіччя;
- дослідити стратегії емансипації церковної соціальності від світської в добу Модерну та виявити вплив ідей Просвітництва і німецької класичної філософії на романтичну еклезіологію;
- визначити передумови та особливості розвитку еклезіології ХХ століття в пошуках нової емансипації;

- визначити можливості методологічної програми євхаристійної еклезіології та персоналізму в православній теології ХХ – початку ХХІ століття;
- простежити шляхи формування постмодерних еклезіологій;
- висвітлити історичні трансформації церковних структур та їх вплив на відносини Церкви з секулярним середовищем;
- окреслити значення основних концепцій, пов'язаних у церковній свідомості з структурами Церкви.

Об'єктом дослідження є православна еклезіологія у її діалозі з католицькими, протестантськими та світськими теоріями релігійної соціальності.

Предметом дослідження є теоретичні засади православної еклезіології в її історичному розвитку.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Загальним методологічним підґрунтям для дослідження стали праці Ганса Кюнга та Авері Даллеса, що використовуються для аналізу розрізнення сутності Церкви та церковних структур і для дослідження історичної динаміки розвитку церковних структур. Методологією дослідження стали герменевтика, феноменологія та аналітична філософія у їх застосуванні до аналізу виявлення незмінної сутності та змінних структур Церкви. Велике значення для роботи також мав порівняльний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснений цілісний аналіз теоретичних засад православної еклезіології в її історичному розвитку та сформовано православну мета-еклезіологію як теологічну дисципліну.

У роботі сформульовані окремі положення, осмислення яких набуває чинності новизни і виноситься на захист.

Уперше:

- доведено, що принцип ієрархічності не закладений у сутності Церкви як можливість та не є частиною її природи як дійсність. Ця риса була запозичена з культурно-соціальних особливостей греко-римського світу, а не з «небесних ієрархій». Хоча ієрархічність нерідко буває корисною для самоорганізації Церкви, вона може стати і «токсичною» для церковного організму, якщо нею зловживати;
- виявлено, що ускладнення адміністративних структур, які регулюють відносини між громадами, призвело до закам'яніння цього самого ієрархізму і до збільшення дистанцій між кліром і народом, тобто до стратифікації всередині самої Церкви;
- продемонстровано, що чим більше внутрішніх перегородок та бар'єрів виникало в самій Церкві, тим вищими ставали стіни, які відгороджують її від світу;
- доведено, що уявлення про Церкву, які виникають за різних історичних обставин, змінюють церковні структури (але не саму природу Церкви). Функціонал структур залежить від того,

наприклад, чи сприймається Церква як місце для всіх або тільки для обраних, чи бачимо ми її в чорно-білих тонах дихотомії «сакральне-профанне», або як палітру відтінків. Дуалістичність церковної свідомості безпосередньо впливає на рецепцію церковних структур її членами, а рецепція, в свою чергу, формує самі церковні структури. Чим радикальніша дуалістичність церковної свідомості, тим більше ризик, що структури віддаляться від природи Церкви та будуть суперечити їй;

- виявлено, що найглибший вододіл у сприйнятті Церкви проходить між Церквою віри і Церквою історичного (і навіть критичного) аналізу. Цей вододіл умоглядний, але призводить до конкретних конфліктів світоглядів всередині «церковної огорожі»;
- показано, що ігнорування відмінності між Церквою віри і історичною реальністю Церкви сприяє тому, що інститути церковного адміністрування ототожнюють себе з Церквою і як наслідок починають занепадати;
- обґрунтовано, що з самого початку формування великих адміністративних структур (як наприклад патріархати) встановилося правило: чим більше унифікувалося життя всередині цих структур, тим більше самі великі структури відрізнялися одна від одної, що закладає передумови для розділень між ними;
- встановлено, що теорія територіального розмежування, яку прийняла Церква, безпосередньо визначала організацію церковних структур. Спочатку це була римська універсалістська філософія територій, а потім європейська філософія політичної суверенності. Основою сучасної церковної помісності стали принципи, закладені в Вестфальському мирі. Це означає, що кожна Помісна Церква ґрунтується на суверенній території і охороняє цю суверенність усіма доступними канонічними й іншими методами. Канони стали засобом захисту територіального суверенітету Церков. До сьогодні Помісні Православні Церкви по суті живуть за вестфальськими принципами, хоча й не усвідомлюють цього;
- виявлено, що в сучасних умовах перший в євхаристії трансформувався у першого в адмініструванні. Таким чином, сучасна євхаристійна еклезіологія, за певних інтерпретацій, може перетворитися на інструмент «онтологізації» адміністративних структур у Церкві. Водночас, євхаристійна еклезіологія може бути засобом емансипації громад та особистостей від надмірного впливу ієрархії, традицій, кастовості;
- доведено, що першість не є частиною природи Церкви. Це не більше ніж зручний інструмент організації складних церковно-адміністративних систем, який був запозичений від зовнішніх соціально-політичних систем. Ідея про те, що першість закодована в природі Церкви і вона відображає «небесні ієрархії», запозичена з

неоплатонічної філософії, яка в цьому питанні вступає в конфлікт із християнським етосом;

- виявлено, що еклезіоцентризм є зловживанням ідеєю Церкви, яке відбувається тоді, коли Церква починає сприйматися як така, що володіє самодостатньою цінністю й автономією, що має власні цілі і завдання, які не завжди сумісні з євангельськими засадами служіння. Еклезіоцентричне відділення Церкви від Бога призводить також до її віддалення від життя власного народу. Церква тоді замість бути посередником утруднює відносини між віруючими і Богом, а також між самими членами Церкви. Еклезіоцентрична Церква – це Церква, буквально «звернена на себе»; вона стає островом, ізольованим від людей і Бога. Церква може бути звільнена від еклезіоцентризму, тільки коли вона перестає бути зайнята собою, але повністю віддає себе Богові, Божому народу і Божому світу. Церква вірна своїй природі й цілі, коли вона кенотична. Церква вірна собі, коли вона прагне служити, а не чекає, щоб їй служили.

Уточнено:

- розуміння того, що перехід Церкви до митрополичої системи управління в III-IV століттях (закріплений на Нікейському соборі у 325 році) був одним з найрадикальніших стрибків в еволюції адміністративних структур. Важливою рисою цього стрибка стало прийняття з римського світу територіального принципу організації церковних структур. В результаті громада перестала бути наріжним каменем Церкви і була витіснена єпархією.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження, що «монархія» (в сенсі першопричини) обов'язково передбачає ієрархію. До Трійці ця логіка з нашого повсякденного досвіду не може бути застосована: там монархія Отця не призводить до ієрархії в Трійці, бо прийняття ієрархії означало б згоду з Арієм. Тому навіть якщо транслювати троїчний догмат у церковні структури, церковна першість з нього не впливає.

Теоретичне значення дослідження. Автор вперше здійснив богословський аналіз історичних форм православної еклезіології. Отримані результати дозволяють по-новому осмислити сучасну православну еклезіологію. Висновки і теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть бути застосовані при вирішенні актуальних проблем філософської і богословської соціальної теорії, пов'язаних із необхідністю нового концептуального, предметного і методологічного обґрунтування філософської і богословської теорії соціального та політичного у межах православної конфесійної традиції.

Практичне значення дисертації. Концептуальні перспективи православної еклезіології можуть стати підґрунтям для подальших досліджень, а також можуть використовуватися під час підготовки курсів лекцій з філософії та богослов'я, історії філософії та богослов'я, філософської та богословської антропології, політичної теології, християнської соціальної етики. Отримані в

дисертаційній роботі результати можуть отримати подальше осмислення в дисертаційних дослідженнях і монографіях філософсько-антропологічної та богословської спрямованості. Розробка поставлених у дисертації проблем може сприяти формуванню українського міжконфесійного академічного богослов'я.

Особистий внесок здобувача. Вирішення комплексу поставлених завдань, оформлення їх відповідно до положень та висновків здійснено автором самостійно (без співавторів) і відповідає основному змісту дисертації, а також поданим публікаціям. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача. Дисертацію PhD на тему «Теологічна полеміка у сьомому столітті щодо діяльності та волі у Христі» (Theological Controversy in the Seventh Century concerning Activities and Wills in Christ) було захищено 2003 року в Університеті Дарема, її матеріали у тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Дисертація пройшла апробацію на засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Результати дослідження викладено в доповідях на наукових та науково-практичних конференціях різних рівнів, зокрема: Oxford Patristic Conference (Оксфордський університет, серпень 2015 р.); International Conference on Jing Jiao (Університет Гонконга, червень 2015 р.); "The Churches in the Ukrainian Crisis" (Фрайзінг у Німеччині, листопад 2014 р.); «Historicizing Ecumenism» (Бозе у Італії, листопад 2014 р.); "Crisis in Ukraine: Putin, Religion, and Ukraine» (Фордамський університет у Н'ю-Йорку, листопад 2014 р.); «Polyphonic Theology of the Church Fathers» (Гейдельберзький університет у Німеччині, жовтень 2014 р.); «Eucharist in Contemporary Orthodox Theology» (Бухарест, жовтень 2014 р.); «Church in the modern society» (Університет Східної Карелії у Фінляндії, вересень 2014 р.); «Спілкування-койнонія: джерела, шляхи, розуміння» (Київ, вересень 2014); «Blessed are Peacemakers» (Бозе в Італії, вересень 2014 р.); Ideologies: New Dividing Lines in the Church, Ukrainian Orthodoxy in the Global Family of Orthodox Churches (Університет Торонто, травень 2014 р.); «Political modernity and the responses by contemporary Orthodox theology» (Відень, січень 2014 р.); «The Orthodox and the Other» (Осло, грудень 2013 р.); Annual meeting of the North Americal Patristic Society (Чикаго, травень 2013 р.); «Church and Democracy» (Стокгольм, лютий 2013 р.); I concili ecumenici: aspetti storico-giuridici e canonistici (Східний понтифікальний інститут у Римі, грудень 2012 р.); «Canonical territory as a modern challenge» (Осло, грудень 2012 р.); Symposium on the involvement of the Russian Orthodox Church in ecumenical relations (Нідерланди, листопад 2012 р.); «The Science and Religion Dialogue: Past and Future» (Гейдельберзький університет у Німеччині, жовтень 2012 р.); Patristic Colloque "For us and for our salvation" – Soteriology in East and West (Ештергом, Угорщина, жовтень 2012 р.); "Patristics After Neo-Patristics: A Celebration of Living Theology» (Даремський університет у Великобританії, липень 2012 р.); Orientale Lumen (Католицький університет Австралії у Мельбурні, липень 2012 р.); «The future of theology in changing landscapes of universities in Europe and beyond» (Богословська школа

Осло, червень 2012 р.); «The Primacy of the Pope in Catholic-Orthodox Ecumenical Dialogue» (Кошице у Словаччині, травень 2012); «Ecclesiology and Nationalism» (Волос у Греції, травень 2012 р.); Windsor Consultations on Ecclesiology (Салоніки, жовтень 2012 р.) та ін.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 68 наукових праць. Основні положення роботи опубліковано в 4 індивідуальних монографіях, 6 розділах у колективних монографіях, 5 статтях у наукових фахових виданнях, які включені до баз даних Scopus або Web of Science, 26 – в іноземних фахових наукових періодичних виданнях та українських фахових журналах, а також у 25 наукових працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети та завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів (18 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи налічує 533 сторінок, із них 475 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 731 найменування, з них 704 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і наукові завдання роботи, зазначено наукову новизну й ступінь наукової розробки проблеми, визначено теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, її зв'язок з науковими програмами, відображено апробацію її результатів.

У **першому розділі «Мета-еклезіологія як методологія традиційної та сучасної теології»** висвітлено стан наукової розробки теми, подано характеристику основних джерел, окреслені теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи.

У **підрозділі 1.1 «Мета-еклезіологія як засіб тлумачення християнської традиції»** доведено, що церковна самосвідомість постає сьогодні як сума уявлень її членів про себе самих як членів Церкви. Об'єктивним виразом цієї самосвідомості є богословська дисципліна еклезіології. Вона розглядає різні теорії про Церкву, які відображають те, як церковна громада мислить себе в кожному окрему епоху. Ці теорії постійно змінювалися, разом з акцентами на тому чи іншому аспекті життя Церкви в кожному окрему епоху. Така мінливість церковної самосвідомості, відображена в свідоцтвах різних епох, є предметом дослідження. Вивчаючи динаміку еклезіології, ми пропонуємо те, що можна назвати «мета-еклезіологією» – теорією про мінливість теорій Церкви. Ця теорія припускає, що будь-який образ Церкви, будь-яка її метафора або концепція не можуть повною мірою її вичерпати. Церква завжди буде більше будь-якої еклезіологічної системи, буде уникати будь-якої спроби обмежити її будь-якими концептуальними рамками. Однак ця апофатичність Церкви зовсім не передбачає еклезіологічний агностицизм. Навпаки, ми намагаємося визначити, що саме можна вважати

незмінним ядром Церкви, її природою – тобто сутністю, що виявлена у всій множині історичних форм існування Церкви як її основа. В результаті попереднього епістемологічного аналізу церковної самосвідомості та огляду основних теологічних концепцій Церкви, приходимо до гіпотези, що цю природу становить насамперед церковна громада.

У *підрозділі 1.2 «Іпостась і сутність Церкви»* доведено, що у термінах Аристотелевої діалектики, традиційної для православної теології, громади як конкретні церковні утворення були би «першими сутностями» чи «іпостасями» Церкви. Вони становлять конкретні та реальні втілення Церкви. Реальність такої громади базується на відносинах між її членами. Коли ми говоримо про громаду як іпостась, нам не слід плутати це з особистісністю. Громада в жодному сенсі не є особою, наприклад «корпоративною особистістю». У своєму первинному Аристотелевому значенні іпостась означає будь-яку конкретну річ, яка поділяє з іншими речами спільну природу. Громада – це ось така церковна «річ». Спільні ознаки християнських громад роблять їх церковними «іпостасями», що беруть участь у «природі» Церкви, яку відповідно можна визначити як «всесвітню церкву». Сама по собі всесвітня Церква не є конкретним утворенням; її не слід розглядати як таку, що має ідентичність, окрему чи відокремлювану від місцевих громад. Водночас, всесвітня Церква цілковито присутня в кожній конкретній церковній громаді. У кожній громаді «спільна природа» Церкви присутня в особливий спосіб.

У *підрозділі 1.3 «Мета-еклезіологія як постметафізична методологія»* виявлено, що про Церкву можна висловлюватися не лише класичними філософськими мовами, зокрема мовою аристотелізму. До Церкви можна застосувати також і сучасні філософські мови. Коли йдеться про аналіз самоусвідомлення Церкви, то найдоречнішою серед усіх філософських мов є мова феноменології. Феноменологія доречна в еклезіології, тому що обидві ці дисципліни є епістемологічними: обидві досліджують структури сприйняття, розглядаючи самосвідомість суб'єктів пізнання. Філософська феноменологія досліджує способи розуміння особою себе у світі; так само еклезіологія досліджує розуміння Церквою себе як колективного «суб'єкта». І феноменологія, й еклезіологія користуються інтроспективним поглядом ізсередини власної свідомості. Це погляд під кутом зору не третьої, а першої особи.

В результаті аналізу меж застосування феноменології як методології мета-еклезіології доведено, що вона має бути доповнена «філософією свідомості» сучасної аналітичної традиції. Застосування аналітичної методології до історичних форм церковної самосвідомості покликане повернути еклезіології загальну об'єктивність. Однак, це застосування має певні межі, оскільки Церква є таємницею — як мова, на якій Бог спілкується із своїм народом. Обмеженості й феноменологічного, й аналітичного підходів до еклезіології показують, що жоден із цих підходів не може надати остаточного розв'язання проблем Церкви, надто в її відносинах із сучасністю. Ці підходи можуть лише допомогти сучасному мислителю краще зрозуміти природу та призначення Церкви. Водночас, вони можуть допомогти членам Церкви чіткіше осягнути

ціле, членами якого вони є. Отже, ці підходи є корисними для розуміння Церкви з позицій і першої, і третьої особи.

У другому розділі «Історичні трансформації розуміння Церкви» пояснено закономірності розвитку еклезіології як саморефлексії спільноти вірних у контексті численних змін світської соціальності у епохи домодерну, модерну та постмодерну.

У підрозділі 2.1 «Образ Церкви в апостольські часи: учнівство та братство» доведено, що ми не можемо відновити скільки-небудь цілісної картини того, як ранні християни розуміли свою спільність. Проте, на підставі наявних у нас фрагментарних свідчень, все ж можна зробити висновок про еволюцію поглядів Церкви на саму себе вже в найбільш ранній період її історії. Цю еволюцію можна представити як перехід від ідеї учнівства до ідеї членства у спільноті. Учнівство передбачає наявність вчителя, за яким слідують учні і з яким вони звіряють свої погляди і вчинки. Учнівство представляє відкриту систему поглядів, тому що в будь-який момент учитель може сказати або показати щось нове, до чого потрібно бути готовим. Учні щохвилини повинні бути в змозі переглянути свої попередні уявлення. Власне, Христос неодноразово бентежить своїх послідовників. Тільки-но вони прийняли якусь точку зору, Христос одразу ж її спростовує. У певному сенсі учнівство протилежне ідеї традиції, яка передбачає послідовність у поглядах і їх спадкоємність щодо минулого.

Членство у спільноті, на відміну від учнівства, формується на підставі не особистості вчителя, а навколо традиції, сформованої на платформі його вчення. Стрижнем спільноти є спільна пам'ять, а не жива особистість. Чим більше співтовариство віддаляється за часом від подій, що лягли в основу переказу, тим більшу роль у ньому відіграє пам'ять, яка поступово інституалізується.

Процес переходу від учнівства до товариства, об'єднаного спільною вірою, є природним. У все більш далекому минулому виявляються живі спогади про Христа збоку безпосередніх свідків, стираються з колективної пам'яті ті, здавалося б, незначні його риси, які, тим не менш, створювали ефект його фізичної присутності. І це впливає на сприйняття громадою самої себе: в Церкві зростає усвідомлення себе Церквою.

У підрозділі 2.2 «Пізня античність і середньовіччя: симфонія та ієрархія» виявлено, що тенденція до автаркізації Церкви, а також формування все більш складних адміністративних структур, що стало особливо помітним до середини III століття, призвели до того, що багато хто в Церкві почав сприймати її як соціально-політичну реальність, хоч і альтернативну, але все ж структурно схожу на реальність римського світу. Приведення Церкви й імперії до спільного теополітичного знаменника у період від Костянтина до Юстиніана посилює процеси ієрархізації всередині Церкви – за аналогією з імперськими структурами. Ці процеси сприяли подальшій трансформації церковної самосвідомості. Церква поступово почала ототожнювати себе з ієрархією.

Середньовічна держава пов'язувала себе з правлячими елітами: правителем і його аристократією. Народ був виведений за дужки держави, і

його зв'язком з нею стало підрядкування через військову повинність, податки, і безумовну лояльність до правлячого класу. За аналогією з цією моделлю відносин між народом і правителями будувалися відносини між рядовими членами Церкви та її ієрархією. Остання ототожнила себе з Церквою, і цю тотожність було прийнято більшістю народу, який погодився займати щодо неї таку саму позицію, яку він займав стосовно світських правителів. Адміністративні структури Церкви практично повністю підмінили собою громади в свідомості церковної більшості.

У підрозділі 2.3 «Часи Реформації: емансипація церковної соціальності від світської» констатується, що трансформації церковної самосвідомості в період середньовіччя мали настільки глибокий характер і настільки не відповідали початковій природі Церкви, що різка реакція на них була неминучою. Ця реакція була різною на Сході і на Заході.

На Сході емансипація народу Божого і церковних громад була спричинена зовнішнім насильством – вона виникла в результаті спочатку арабських, а потім турецьких завоювань візантійських територій. На цих територіях візантійський тип симфонії був зруйнований і замінений новим симфонічним типом, при якому Церква виявилася відокремленою від ісламської держави. В результаті Церква наново усвідомила свою окрему від держави суб'єктність. Втративши опору в особі держави, Церква могла отримувати підтримку тільки знизу – від громад своїх вірних. Церква, таким чином, знову відкрила для себе саму себе і громаду. На жаль, це анітрохи не відбилося в богословських текстах – ми не бачимо сплеску еклезіологічних трактатів. Втім, загалом богословська діяльність на Сході в цей час практично завмирає.

На Заході процес емансипації відбувався дещо по-іншому і знайшов відображення в значному збільшенні кількості текстів, написаних про Церкву. Там зі все більшою частотою зазвучали голоси, які попереджали про те, що Церква все далі відходить від своєї мети і йде проти власної природи. Таким голосом був, наприклад, Тома Аквінський. Він, не заперечуючи вертикального виміру в Церкві, який зі справді готичною спрямованістю вгору отримав особливий розвиток у середні віки, наполягав також на горизонтальному вимірі церковного життя. Більш тривожно і наполегливо звучали голоси таких богословів як Вільгельм Оккам, Марсильй Падуанський, Іоанн Вікліф і Ян Гус. Втім, ці голоси так і не були почуті більшістю, а деякі були насильно заглушені. Це призвело до Реформації, яка стала також справжньою еклезіологічною революцією. З точки зору процесу формування самосвідомості Церкви, Реформація його радикально змінила. Вона зробила Церкву самостійним об'єктом богословських рефлексій, тобто загострила церковну самосвідомість. У цій самосвідомості Церква побачила себе менш інституційною і більш пов'язаною з Христом. Як на християнському Сході в умовах арабського і пізніше турецького панування громада повернулася в фокус церковної уваги, так Реформація повернула громаду в сферу церковної самосвідомості на Заході. На відміну від Сходу, проте, Реформація значно послабила зв'язки між громадами і при цьому не послабила зв'язків з

державою. Протестантські Церкви як і раніше сприймали себе в єдності з державою – як теополітичні спільності.

У *підрозділі 2.4 «Еклезіологія у добу Просвітництва: нове відкриття церковного “я”»* доведено, що остаточне оформлення церковної самосвідомості як окремого від держави відбулося на Заході тільки завдяки процесам секуляризації в епоху Просвітництва, а саме: Просвітництво створило простір профанного, з якого можна було дивитися на простір сакрального – простір Церкви – збоку. Воно ніби облаштувало місце для сторонніх спостерігачів і тим самим дуже допомогло Церкві краще зрозуміти саму себе.

У *підрозділі 2.5 «Розвиток еклезіології у ХХ столітті»* показано, що інструменти критичного осмислення, створені в епоху Просвітництва, дозволили багатьом у Церкві зрозуміти, що існує відмінність, іноді досить істотна, між тим, що Церква сама про себе вірить, і тим, якою вона є з точки зору стороннього спостерігача. Церква нарешті зважилася придивитися на себе в дзеркалі критичного аналізу і побачила, що уявлення, яке вона сформувала про себе, дещо відрізняється від зображення в дзеркалі. Твердження про наявність досить помітного розрізнення між Церквою віри і Церквою емпіричного спостереження стало лейтмотивом еклезіології в ХХ столітті. Два головних напрямки еклезіологічної думки ХХ століття пов'язані із цим розрізненням. Згідно із богословською позицією першого напрямку, принципи визначають теорію і дають інтерпретацію фактів. Якщо факти не вдається інтерпретувати скільки-небудь переконливим чином, їх інтерпретують не надто переконливим чином. У будь-якому випадку принципи залишаються незмінними. Згідно із богословською позицією другого напрямку, факти є точкою опори для еклезіологічних теорій, які можуть бути переглянуті відповідно до історичних свідчень.

Обидва підходи мають свої переваги і недоліки. Підхід, що базується на принципах, підкреслює відмінність Церкви від інших соціальних груп і її божественний характер. При цьому він часто редукує Церкву до певної теорії, надмірно уніфікує її, вибудовує додаткові бар'єри між нею і світом. Підхід, що базується на емпіричній очевидності, позбавлений цих недоліків, однак має власні проблеми. Так, він іноді профанує Церкву і прирівнює її до інших соціальних або політичних спільнот.

У *підрозділі 2.6. «Транстрадиційні еклезіології»* виявлено, що екуменічний рух, який виник у ХХ столітті, дозволив значно зблизитися конфесійним богословським традиціям. Це зближення відбувається кількома шляхами, один з яких — це конструювання еkleктичних богословських систем, які б були надконфесійними традиціями.

Однак значно більш успішним і прийнятним для Церков виявився інший шлях — створення спільних богословських мов. Такими спільними транстрадиційними мовами постають євхаристійна еклезіологія та персоналізм. Кожна з основних богословських традицій — православна, католицька та протестантська — виявилася здатною говорити на цих мовах, нехай навіть зі своїм акцентом. Важливою рисою цих еклезіологічних мов є не тільки те, що на них здатні виражати себе і на них можуть розмовляти між собою різні

конфесійні традиції, а й що вони підкреслюють абсолютну важливість сутності Церкви — громади і кожної людини в ній. Євхаристійна еклезіологія переорієнтувала Церкву з адміністративних структур на громаду, в якій звершується Євхаристія, а персоналізм продемонстрував важливість для Церкви кожного члена громади, незалежно від його ієрархічного або іншого рангу.

У **підрозділі 2.7 «Постмодерні еклезіології»** подана спроба відповісти не стільки на питання, як можлива єдність Церкви, скільки на питання про те, чим Церква може послужити сьгодні світові, який зазначає численних криз. Еклезіології, що випливають з теології визволення, феміністичної теології, постліберального богослов'я, постмодерного політичного богослов'я, нарративної теології та радикальної ортодоксії, значною мірою є ідеалістичними та утопічними. Справжнім викликом для Церкви став пошук способу життя та дії в ліберальних демократіях, які заохочують усі види плюралізму й розмаїття. Це розмаїття часто є викликом для Церкви. Втім, коли Церква визнає розмаїття власних історичних форм і способів самоусвідомлення, це допомагає їй упоратися з розмаїттям форм сучасності. Дивовижно широкий спектр самоусвідомлень Церкви та, ще важливіше, їхня історична плинність можуть допомогти Церкві визнати розмаїття сьгоднішнього суспільства. Водночас, вивчення історії самоусвідомлення Церкви показує, що вона не зобов'язана приймати розмаїття у суспільстві безумовно — так само, як історичне розмаїття самої Церкви було не хаотичним, а відповідало певним критеріям.

У **третьому розділі «Історичні трансформації церковних структур та їх вплив на відносини Церкви із секулярним середовищем»** виявлено та описано ті структури, які визначають сьгоднішнє життя Східних Церков. Задля цього застосовано прийоми критичної теорії, як вона використовується структуралізмом і постструктуралізмом. Ці прийоми можна застосовувати до Церкви, наскільки вона є не лише трансцендентним, а й соціальним явищем, з адміністративними та богослужбовими структурами. Отже, при розрізненні *природи* Церкви та її *структури*, саме ці останні є предметом аналізу та критичної оцінки. В розділі пояснено механізми еволюції церковних структур та взаємодії різних моделей цих структур у динаміці історичного розвитку Православної Церкви.

У **підрозділі 3.1 «Церковні розрізнення»** еклезіальні структури описуються через семіотику різних кордонів і будівель: як роздільчі стіни, рови, фортеці, піраміди і страти. Ці образи розкривають властиві ознаки, сильні та слабкі місця еклезіальних інституцій — надспільнотних адміністративних структур (єпархії, митрополії, патріархати), канонічних територій, автокефалії, першості та ієрархічних чинів, — які є центральною ланкою стосунків православних церков між собою та з іншими церквами. Первинне розділення універсального та партикулярного є умовним для Церкви. Але перебільшення місцевого аспекту в Східних церквах вело до етнофілетизму, а нещодавно створило перешкоди, з якими зіткнувся довгоочікуваний Всеpravославний собор. Це приклади того, як еклезіальні структури можуть діяти проти природи Церкви, спричиняючи в ній розбрат і суперечки. На противагу конкретним церковним

спільнотам, ієрархічні структури були першопочатково «віртуальними»: вони поставали як додаткова функція, покладена одними спільнотами на деякі інші спільноти. Надспільнотні структури сформувалися за кілька стадій, описаних у цій дисертації як моделі сусідства, митрополії, єпархії, патріархата, пентархії, монархії, міллета та нації.

У *підрозділі 3.2 «Церковні територія й адміністрування»* виявлено, що історія надспільнотних структур, відокремлених роздільними стінами, чітко показує неоднозначність цих структур. Те, що зародилося як засіб єднання, часто ставало засобом відокремлення й потребувало перегляду. Також ці структури спричиняли зміни теоретичних ідей про Церкву та її властивості. Зокрема, роздільчі стіни спонукали Церкву перенести свою увагу зі спільноти на територію. Принцип територіального суверенітету став у Церкві важливим і втілювався в поняття «канонічної території». Цей термін було винайдено нещодавно, але як принцип церковної організації він зародився ще до часів Костянтина. Ілюстрацією кордонів, що позначають канонічні території, у цій дисертаційній праці є рови — як ті, що колись захищали римські фронтири. Ці останні не обмежували вже освоєні землі, а були платформами для подальшого нескінченного розширення *Pax Romana*. Так само було й у ранній Церкві, початкові територіальні структури якої не перешкоджали її всесвітній місії. І римська держава, і християнська Церква змінили своє ставлення до території, коли перенесли увагу з розширення свого впливу за межі тимчасових кордонів на захист уже набутого. Територія стала самостійною цінністю, за яку боролися середньовічні держави та церкви.

У *підрозділі 3.3 «Церковний суверенітет»* виявлено, що у XVII столітті Вестфальський мир створив нову філософію території, наріжним каменем якої був державний суверенітет, і що помісні Православні церкви також пристали на цю філософію, часто не усвідомлюючи її західного походження. Можливо, її насіння занесли на православний ґрунт такі діячі як Жозеф де Местр (1753–1821), консервативний католик і посол королівства П'ємонт-Сардинія в Росії, який був прибічником суверенітету Католицької Церкви. Хай би як ці західні ідеї суверенітету потрапили до східних церков, вони почали поводитися одна з одною як суверенні політичні утворення. Принципи Вестфальського миру, хоча вони й застаріли в сучасних міжнародних відносинах, досі визначають ставлення православних церков до «діаспори» та «канонічної території». У дусі цих принципів концепти «діаспори» та «канонічної території» лишаються рудиментами колоніальної ментальності за постколоніальної доби.

У *підрозділі 3.4 «Церковна автокефалія»* доведено, що інститут автокефалії є однією з найбільш стародавніх структур, коріння якої сягає Ефеського собору (431) і навіть раніших часів, коли парафії ще не були організовані в усталені надспільнотні структури та були, по суті, автокефальними. Втім, із плином часу надспільнотні структури зарезервували автокефальність виключно для себе, відібравши її у спільнот. Автокефалія у своїй ранній надспільнотній формі, підтриманій Ефеським собором, була інструментом забезпечення незалежності Церкви від держави. У певному сенсі це був контркультурний рух. За доби середньовіччя цей рух змінив свій напрям:

тепер автокефалія стала атрибутом політичного статусу, схожого на державний, а також інструментом «переносу імперії» (*translatio imperii*) від Константинополя до нових слов'янських імперій. У XIX столітті автокефалія стала ознакою культурної та етнічної зрілості народу. У XX столітті вона перетворилася на символ боротьби за деколонізацію, інструмент деконструкції імперських проєктів. Ці трансформації інституту автокефалії проілюстровано прикладами православних церков Болгарії, Сербії, Московії, Греції, України та Сполучених Штатів. Автокефалія є прикладом церковної структури, яку в процесі її еволюції кілька разів винаходили наново. У різні періоди вона означала різні — інколи протилежні — речі, але завжди під тією самою назвою. Замість відкинути цей інститут, Церква вдавалася до його перелаштування. Причина полягає в тому, що автокефалія здавалася корисним інструментом захисту прав та привілеїв місцевих церков, образно говорячи, перетворюючи їх на фортеці.

У *підрозділі 3.5 «Церковна першість»* доведено, що історичний розвиток патріархатів, поєднаних зі структурами канонічної території та автокефалії, робить першість центральною проблемою міжцерковних стосунків. Саме першість найбільше обговорюють у діалозі православних та католиків; вона ж є одним із найпроблемніших питань у стосунках між православними церквами. На відміну від інших питань, які обговорюють всередині церков та між церквами, першість виходить далеко за межі формальної риторики й зачіпає оголений нерв Церкви. Саме це питання ми повинні розв'язати, якщо хочемо зробити реальні кроки вбік православної єдності та підтримати єдність родини церков, що беруть участь у діалозі. Однак саме з цього питання найважче дійти згоди. Усі учасники діалогу погоджуються, що першість є важливою для життя Церкви. Усі також згодні, що першість слід врівноважити соборністю. Лише врівноважена першість може бути здоровою. Різницю між здоровою і нездоровою першістю можна проілюструвати за допомогою теорії соціальних ієрархічних пірамід. Ідеться про те, що, з одного боку, є продуктивні ієрархії, які сприяють роботі складних організацій. Ці ієрархії функціонують конструктивно. З іншого боку, є так звані ієрархії панування, які постають із боротьби за доступ до обмежених ресурсів. Ці першості є тиранічними. Те саме розрізнення можна застосувати й до Церкви: лише продуктивні ієрархії можуть сприяти відновленню та підтримці єдності. Втім, в Церкві також існують ієрархії панування, які часто плутають із продуктивними ієрархіями і сприймають як структури, встановлені самим Богом.

У *підрозділі 3.6 «Церковні служіння»* доведено, що формування адміністративних структур у Церкві збільшило відстань між висвяченим кліром та мирянами. Іншими словами, зростання адміністративних інституцій сприяло інтенсифікації розділів між еклесіальними стратами. Церква перетворилася на піраміду. Вершина цієї піраміди претендує на ексклюзивне право бути уособленням Церкви як такої, тим самим сприяючи секуляризації нижньої частини піраміди: миряни, яким століттями говорили, що вони — не зовсім Церква, врешті-решт прийняли цю ідею й перестали асоціювати себе з

Церквою. Як наслідок, Церква залишилася здебільшого для верхівки, яка привласнила собі еклезіальну ідентичність.

Отже, зворотним боком зручності ієрархії стало перетворення етосу служіння: колишній обов'язок слуги тепер став привілеєм господаря. Ієрархія витіснила ранньохристиянський егалітаризм, а служителі Церкви стали «ієрархами». Вони перетворилися на «орден кліриків» (*ordo clericorum*), окремий еклезіальний *stratum* чи клас, відмінний від «мирян». Церква стратифікувалася. Образ геологічних страт застосовано як ілюстрацію ієрархічної структури служителів Церкви. Страти — це пласти каміння та ґрунту, які є однорідними у межах тієї самої страти, але відрізняються від сусідніх з ними страт. У цьому образі важливо, що елементи різних страт походять від того самого джерела: вулканічної або іншої геологічної активності. Лише поступово складові Церкви сформувалися в ієрархічні структури та відокремилися одна від одної. Вони виглядають так, наче завжди були такими, але це ілюзія: в історії Церкви був час, коли вона не мала ієрархічних страт.

У *підрозділі 3.7 «Межі Церкви»* виявлено, що розвиток внутрішніх кордонів у Церкві зміцнив її уявні зовнішні межі. Зовнішні межі Церкви є проєкціями її внутрішніх адміністративних структур. Як наслідок, Церква перейшла від ідеї локальних фортець до уявлення про себе як всесвітньої фортеці, оточеної не-церквою. Щоб виправити цю помилку й розрізнити внутрішні та зовнішні кордони Церкви, ми вживаємо метафору фронтирів. Ідея фронтирів полягає в тому, що неможливо чітко відокремити Церкву від не-церкви. Суть фронтину — не в тому, щоб захищати внутрішню територію, а в тому, щоб розширюватися й охопити якнайбільше необробленої землі. Ця метафора вказує на динамізм місії, який є внутрішньою властивістю природи Церкви.

У *підрозділі 3.8 «Мета-еклезіологія на шляху від структуралізму до постструктуралізму»* доведено, що всі кордони Церкви є амбівалентними. З одного боку, вони корисні тим, що допомагають організувати життя Церкви, зробити його керованим, захистити церковну цілісність. З іншого боку, вони можуть спричинити суперечки всередині Церкви й навіть призвести до схизм. Це стається, коли кордони перетворюються на різноманітні «ізми»: ієрархізм, інституціоналізм, еклезіоцентризм тощо. Ці та інші «ізми» спотворюють Церкву і функціонують як ідеологія (запозичаючи термін із критичної теорії). Мовою постструктуралізму — вони перетворюють структури Церкви на симулякри, а отже, їх роль у Церкві має бути критично переосмисленою у напрямку необхідності повної відповідності цих структур природі Церкви.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено богословський аналіз теоретичних засад православної еклезіології в її історичному розвитку. Результати проведеного аналізу представлено в таких основних теоретичних положеннях:

1. Якщо виходити з тієї богословської логіки, яка лягла в основу троїчного і христологічного догматів, іпостасю Церкви є церковна громада.

Саме вона є повним втіленням того, що ми вважаємо Церквою і зараховуємо, відповідно, до загальної церковної природи, включаючи вірних, їх збори в одному місці, молитви та участь у таїнствах. Рівень же надспільнотних структур є адміністративним — своєрідною надбудовою над Церквою. Це анітрохи не применшує їх ролі в Церкві, однак дозволяє краще зрозуміти їх місце в її житті. Їх завдання — сприяти громадам-іпостасям повною мірою бути учасниками повноцінного вираження життя та діяльності у контексті загальної церковної природи. Вони це роблять, допомагаючи громаді вирішувати внутрішні суперечності (але не створюючи при цьому нових), а також стверджуючи в них єдність віри. Тут важливою категорією є участь (причетність). Ця категорія для еклезіології означає, що громада є Церквою, а не просто якимось людським співтовариством, якщо вона повною мірою причетна церковній природі і має спілкування з іншими громадами в вірі й таїнствах. Якщо це спілкування порушено, то громада як іпостась Церкви втрачає причетність до загальної церковної природи. Вона стає розкольницькою або єретичною. Саме цю повноту причетності конкретних громад загальній церковній природі й покликані берегти надспільнотні структури — у співпраці з самими громадами. Таким чином, завданням адміністративних структур є служіння громадам, які одні мають, так би мовити, онтологічну повноту Церкви. Коли відбувається навпаки, що громади змушені бувають обслуговувати свої адміністративні структури, — це вступає в протиріччя з природою Церкви.

2. Церковні громади є іпостасями Церкви, реалізацією її природи. Вони також головний суб'єкт, що пізнає Церкви. Саме через їх самопізнання Церква усвідомлює себе і повинна ототожнювати себе з ними. Щоб повною мірою брати участь у природі Церкви і не бути в розколі — який у цьому контексті можна інтерпретувати як неповну участь у природі Церкви, — громади повинні зберігати єдність між собою. Цій єдності покликані сприяти ієрархічні структури, які є історично змінними. Самі ж ці структури не можуть ототожнювати себе з Церквою — правом на таку тотожність мають лише громади. Якщо вони намагаються піднятися над громадами, то вони виступають проти церковної природи.

3. У ранній період історії Церкви почалася еволюція її самоусвідомлення. Церква перейшла від моделі учнівства до моделі належності до спільноти. Діалектика учнівства і спільноти стала базовою для всього подальшого процесу еволюції церковної свідомості. Цей процес розвивався як серія послідовних переходів від більш відкритого до більш закритого сприйняття навколишньої дійсності, і назад. Обидва типи свідомості, проте, були сфокусовані на одній меті — збереженні церковної єдності. Ось тільки вони по-різному бачили шляхи досягнення цієї мети. Для більш відкритого типу церковної свідомості єдність Церкви уявлялася як дещо всеосяжне, максимально широке і таке що охоплює все. Для більш закритої церковної свідомості єдність Церкви забезпечується взаємною інтегрованістю громад, а то й навіть інтегризмом. Кількість включених у церковну спільноту елементів може бути не такою великою, але вони повинні бути тісно пов'язані один з одним.

Ці дві інтерпретації церковної єдності, яка є безсумнівним імперативом для Церкви, продовжують розвиватися й досі. Відмінності між ними іноді виявляються загрозою для тієї самої єдності, заради якої вони ламають списи. Наприклад, у наш час це стосується ставлення до екуменізму. Усередині однієї і тієї ж Церкви є групи, що підтримують контакти з інославним світом, і є групи, що виступають категорично проти них. Обидві ці групи, які вболівають за церковну єдність, яка нехай і розуміється по-своєму, настільки не приймають одна одну, що готові навіть до розриву відносин між собою — і все заради власної інтерпретації церковної єдності.

4. Коли на початку IV століття римський імператор Костянтин визнав за християнською Церквою законне право на існування, це відкрило двері до процесу злиття двох світоглядів — церковного і політичного. Таку єдину свідомість можна іменувати теополітичною. В результаті формування цієї свідомості більшість у Церкві перестала сприймати її і себе в ній як суб'єкт, окремий від імперії. Церква перетворилася на аспект єдиної формації, яка в новелах імператора Юстиніана була названа «симфонією». Свідченням тому факт, що в цей період про Церкву згадують не в богословських трактатах, а в юридичних документах та історичних наративах — завжди в прив'язці до соціально-політичної історії.

5. В часи модерну відокремлення Церкви як сакрального простору від загального світського соціального простору створило можливість виокремлення самостійної церковної самосвідомості. Цей процес досяг зрілості у ранній романтичній еклезіології. Вона відображала соціально-політичні трансформації на європейському континенті, включаючи Російську і Османську імперії. В ході цих процесів все менше монархи і все більше народ асоціювався з владою. Відповідно і в Церкві зростала роль народу. В балканських церквах почали збиратися собори, які включали в себе представників мирян. Знамените Послання східних патріархів від 1848 року, де народ Божий постулювався як гарант Православ'я, значною мірою відобразило нові соціально-політичні процеси. Тією самою мірою, якою концепція соборності Олексія Хомякова містила в собі не лише ідеї німецького ідеалізму, а й сподівання європейського соціалізму. Безумовно, ані ідея спільнотності, ані ідея соборності не можуть бути пояснені лише в дюркгеймівському ключі — як просто проекція сучасних їм соціальних процесів. Православні в XIX столітті і аж до наших днів ототожнюють себе з ними, тому що вони корелюються з Євангелієм і витягають на поверхню ті елементи християнської традиції, які в добу середньовіччя були поховані під товщею ієрархізму, але все ж залишалися десь на периферії церковної самосвідомості. Так парадоксальним чином загальні соціальні процеси, запущені в епоху Просвітництва, знову актуалізували деякі забуті євангельські принципи.

6. Говорячи про роль православного богослов'я у формуванні загальнохристиянського еклезіологічного порядку денного XX століття, необхідно визнати, що вона не була вторинною. За деякими напрямками вона була навіть протагоністичною. Це пов'язано з тим фактом, що емансипація громади і народу Божого від ієрархічних структур середньовіччя почалася саме

на Сході — в умовах арабського, а потім турецького панування. Соборноправ'я також було перейнято православними помісними церквами практично одночасно з розвитком республіканства в європейському суспільстві. Подібно й еклезіологія, заснована на умоглядних принципах, вже на своєму ранньому етапі отримала розвиток саме в православному середовищі. Її можна охарактеризувати як «софіологічну». Ця еклезіологія, яка пов'язала Церкву з принципом софійності, стала найвищим проявом вчення про Церкву, побудованому на умоглядних принципах. Протагоністом цієї еклезіології став о. Сергій Булгаков. Сам отець Сергій поєднував високий ідеалізм, що втілювався в його богослов'ї про Церкву, з практичністю церковного діяча, який здійснив вагомий внесок у Московський собор 1917-1918 років і потім сприяв імплементації рішень цього собору в зарубіжжі. Можна стверджувати й більш узагальнено, що ідеалістичне уявлення про Церкву допомогло багатьом православним, які опинилися в еміграції після більшовицького перевороту, відмовитися від ототожнення Церкви з імперією і знайти її для себе як самотійну величину.

7. В ідеалізації Церкви була й зворотна сторона — її автономізація від Христа. У софіологічній еклезіології Церква була представлена як самотійна метафізична величина, хоч і пов'язана з Христом, але все ж з помітною умоглядною дистанцією від нього. Власне, ця автономізація по-новому продовжила дореволюційні процеси, що стали результатом ототожнення Церкви з державно-бюрократичним апаратом Російської імперії. Те ототожнення також сприяло автономізації Церкви від Христа. Одночасно протестантське богослов'я, усвідомивши небезпеку такої церковної автономізації, намагалося впоратися з цим завданням. Саме цьому присвячені еклезіологічні праці Карла Барта, Рудольфа Бультмана і Дітріха Бонгеффера. Їх еклезіологія, так само як і софіологічна, ґрунтувалася на умоглядних принципах, але при цьому була спрямована проти відокремлення Церкви від Христа.

8. Євхаристійна еклезіологія та персоналізм є двома мовами, які дозволяють будувати транстрадиційні моделі Церкви. Це переміщує реальності громади й особистості в центр богословської рефлексії, а ієрархічні структури в цій системі координат мають служити громадам. Звільнення Церкви від надмірної ролі ієрархічних структур сприяє відновленню повноцінного діалогу Церкви та суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальні монографії:

1. Говорун К. Риштування Церкви: вбік постструктуральної еклезіології / К. Говорун. – К.: Дух і Літера, 2018. – 312 с.

Novorun C. Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology / C. Novorun. – Eugene, OR: Cascade, 2017. – xii, 262 pp.

2. Говорун К. Мета-еклезіологія: хроніки самоусвідомлення Церква / К. Говорун. – К. : Дух і Літера. – 2018. – 326 с.
Hovorun C. Meta-Ecclesiology, Chronicles on Church Awareness / C. Hovorun. – New York: Palgrave Macmillan, 2015. – xiv, 242 pp.
3. Говорун К. Українська публічна теологія / К. Говорун. – К. : Дух і Літера. – 2017. – 139 с.
4. Hovorun C. Political Orthodoxies / C. Hovorun. – Minneapolis, MN: Fortress, 2018. – 224 pp.

Розділи у колективних наукових працях:

5. Hovorun C. Papstamt: Manöver zwischen Extremen / C. Hovorun // Stiftung Pro Oriente. Jahrbuch 2008, ed. by Stiftung Pro Oriente. Pro Oriente. – Wien: Phoibos Verlag Wien, 2009. – P. 166–171.
6. Hovorun C. Convergence between Theology and Science: Patterns from the Early Christian Era / C. Hovorun // The Spirit in Creation and New Creation. Edited by Michael Welker. – William B. Eerdmans Publishing Company, 2012. – P. 111–119.
7. Hovorun C. Patristics after Neo-Patristics / C. Hovorun // A Celebration of Living Theology. Edited by Justin Mihoch and Leonard Aldea. Bloomsbury, 2014. – P. 205–213.
8. Hovorun C. Maximus, a Cautious Neo-Chalcedonian / C. Hovorun // Oxford Handbook of Maximus the Confessor. Edited by Pauline Allen and Bronwen Neil. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2015. – P. 106–126.
9. Hovorun C. The Theological Hermeneutics of The Russian Orthodox Church's Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rights / C. Hovorun // Christentum und Menschenrechte in Europa: Perspektiven und Debatten in Ost und West, edited by Vasilios N Makrides, Jennifer Wasmuth, and Stefan Kube. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. – P. 45–48.
10. Говорун К. Фундаменталізм в восточном християнстві / К. Говорун // Политическое богословие / Под. ред. Алексея Бодрова и Михаила Толстолуженко (Серия «Современное богословие»). – Москва: Издательство ББИ, 2019. – С.92–113.

Статті у виданнях, що включені до наукометричних баз даних Scopus або Web of Science:

11. Hovorun C. Church-State Relations: Dilemmas of Human Freedom and Coercion / C. Hovorun // The Expository Times. – 2015. – № 10 (126). – P. 469–474.
12. Hovorun C. Churches in the Ukrainian Public Square / C. Hovorun // Toronto Journal of Theology. – 2015. – № 1 (31). – P. 3–14.
13. Hovorun C. Humanitarianism and the Churches in Ukraine / C. Hovorun // The Review of Faith & International Affairs. – 2016. – № 1 (14). – P. 43–50.
14. Hovorun C. Is the Byzantine 'Symphony' Possible in Our Days? / C. Hovorun // Journal of Church and State. – January 2016. – P. 280–296.

15. Hovorun C. Ecumenism: Rapprochement Through Co-Working to Reconciliation / C. Hovorun // Religions. – April 27, 2017. – № 5 (8). – P. 70–77.

Статті у зарубіжних фахових виданнях та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз:

16. Hovorun C. L'orthodoxie aujourd'hui: un espace pour la grâce / C. Hovorun // Irenikon. – 2009. – № 2. – P. 193–211 (Index Copernicus).

17. Hovorun C. Controversy on Energies and Wills in Christ: Between Politics and Theology / C. Hovorun // Studia Patristica. – 2010. – № 48. – P. 217–220.

18. Hovorun C. Два значења слободе у источно-светоотачком предању / C. Hovorun // Богословље. – 2011. – № 1. – P. 8–19 (ERIH PLUS European Reference Index).

19. Hovorun C. Recapitulatio (Ἀνακεφαλαίωσις) as an Aspect of the Christian Ecotheology / C. Hovorun // International Journal of Orthodox Theology. – 2012. – no. 3. – P. 61–68.

20. Hovorun C. Influence of Neoplatonism on Formation of Theological Language / C. Hovorun // Studia Patristica. – 2013. – № 58. – С. 13–18.

21. Hovorun C. Evolution of Church Governance: From the Diaspora-Model to Pentarchy / C. Hovorun // Iura Orientalia. – 2013. – № XI. – P. 91–99.

22. Hovorun C. De regionale en universele kerk in de huidige orthodox – katholieke dialog / C. Hovorun // Digitaal oecumenisch theologisch tijdschrift. – 2013. – № 20. – P. 28–33 (Pure, Scopus & Elsevier Fingerprint Engine)

23. Hovorun C. Factors of the Church Unity From the Orthodox Prospective / C. Hovorun // Orientalia et Occidentalia. – 2013. – № 13. – P. 95–102.

24. Hovorun C. Kyrkan och samhällets födelse / C. Hovorun // Nod, Örebro. – 2013. – № 4. – P. 36–41.

25. Hovorun C. Church and Nation: Looking through the Glasses of Post-Secularism / C. Hovorun // St Vladimir's Theological Quarterly. – 2013. – № 57 (3-4). – P. 423–430.

26. Hovorun C. The Church in the Bloodlands / C. Hovorun // First Things. – 2014. – P. 41–44.

27. Hovorun C. Церковь и идеология: разделения и редукции / C. Hovorun // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2014. – № 3 (32). – P. 225–246.

28. Hovorun C. Die Kirche auf dem Maidan: die Macht des gesellschaftlichen Wandels / C. Hovorun // Ökumenische Rundschau. – 2014. – № 3. – P. 383–404. (Index Copernicus).

29. Hovorun C. Die Kirche auf dem Maidan / C. Hovorun // Transit. Europäische Revue. – August 2014. – № 45. – P. 153–163 (Index Copernicus).

30. Hovorun C. "Politische Orthodoxie" als kirchliche Herausforderung / C. Hovorun // Religion und Gesellschaft in Ost und West. – 2015. – № 12. – P. 22–25.

31. Hovorun C. Waarheid en verzoening voor Oekraïne / C. Hovorun // Pokrof. – 2015. – № 3 (62). – P. 6–9.

32. Hovorun C. Was Eastern Christianity Always Orthodox? / C. Hovorun // *The Wheel*. – 2015. – № 1. – P. 2–8.
33. Hovorun C. Critique of the Church Through the Prism of the Panorthodox Council / C. Hovorun // *Θεολογία*. – 2016. – № 1 (87). – P. 63–71.
34. Hovorun C. Does Primacy Belong to the Nature of the Church? / C. Hovorun // *Primacy in the Church: the Office of Primate and the Authority of Councils*. Ed. John Chryssavgis. – Yonkers, NY: St Vladimir's Seminary Press. – 2016. – P. 511–30.
35. Hovorun C. Община как природа Церкви / C. Hovorun // *Вестник РХД Le Messenger*. – 2016. – № 205. – P. 45–65.
36. Hovorun C. Pan-Orthodox Council and Its Ecumenical Implications / C. Hovorun // *MD. Materialdienst des konfessionskundlichen Instituts Bensheim*. – 2016. – № 4 (67). – P. 69–70.
37. Hovorun C. Humanitarianism and the Churches in Ukraine / C. Hovorun // *The Review of Faith & International Affairs*. – 2016. – 14, no. 1 (March 24). – P. 43–50.
38. Hovorun C. Civil Religion in the Orthodox Milieu / C. Hovorun // *Political Theologies in Orthodox Christianity: Common Challenges and Divergent Positions* Ed. Kristina Stoeckl, Ingeborg Gabriel, and Aristotle Papanikolaou. – London: Continuum. – 2017. – 253–62.
39. Hovorun C. Conciliarity and the Holy and Great Council / C. Hovorun // *Synodality: a Forgotten and Misapprehended Vision. Reflections on the Holy and Great Council 2016* Ed. Maksim Vasiljević, Andrej Jeftic, Alhambra, CA: Sebastian Press. – 2017. – P. 81–98.
40. Hovorun C. Ethnophyletism, Phyletism, and the Pan-Orthodox Council / C. Hovorun // *The Wheel*. – Winter 12, 2018. – P. 62–67.
41. Hovorun C. Utilitarian Symphony: the Church-State Relationship in Russia / C. Hovorun // *East-West Church Report*. – 2018. – № 3 (26). – P. 14.

Стаття у науковому фаховому виданні України:

42. Говорун К. Загальне та окреме в Церкві / К. Говорун // *Філософська Думка–Sententiae*. – 2013. – Спецвипуск № IV. – С. 194–201.

Статті й тези в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій:

43. Hovorun C. L'orthodoxie aujourd'hui: un espace pour la grâce / C. Hovorun // *Irenikon LXXXII*. – 2009. – № 2–3. – P. 193–211.
44. Hovorun C. Christ's Will and Freedom according to the Sixth Ecumenical Council / C. Hovorun // *Lutheran Forum*. – 2010. – 44.2. – P. 40–47.
45. Hovorun C. Apostolicity and Right to Appeal / C. Hovorun // *Heiligkeit und Apostolizität der Kirche*, edited by Theresia Hainthaler, Franz Mali, and Gregor Emmenegger. – Innsbruck: Tyrolia, 2010. – P. 241–245.
46. Говорун К. Несколько замечаний по поводу структуры Поместных Православных Церквей / К. Говорун // *Труди Київської Духовної Академії*. – 2010. – № 10. – P. 275–283.

47. Говорун К. Дальнейшие пути реформирования духовного образования / К. Говорун // Церковь и время. – 2010. – № 2 (51). – С. 57–62.
48. Hovorun C. L'iniziazione alla comunione ecclesiale oggi: dall'isolamento all'apertura transfigurante / C.Hovorun // *Comunione e solitudine*. – Edizioni Qiqajon Comunità di Bose, 2010. – P. 291–301.
49. Hovorun C. De regionale en universele Kerk in de huidige orthodox-katholieke dialoog / C.Hovorun // *Digitaal Oecumenisch Theologisch Tijdschrift*. – 2013. – № 20. – P. 28–33.
50. Hovorun C. Factors of the Church Unity From the Orthodox Prospective / C.Hovorun // Edited by Simon Marinčák and Anthony O'Mahony. *Orientalia et Occidentalia*. – 2013. – № 13. – P. 95–102.
51. Hovorun C. Borders of Salvation: Reading Fathers with Russian Theologians / C.Hovorun // *Für uns und für unser Heil. Soteriologie in Ost und West; Forscher aus dem Osten und Westen Europas an den Quellen des gemeinsamen Glaubens*, edited by Theresia Hainthaler, Franz Mali, Gregor Emmenegger, and Mante Lenkaityte Ostermann. – Innsbruck: Tyrolia, 2014. – P. 313–322.
52. Hovorun C. Official Texts on Ecumenism – a Systematic Introduction / C. Hovorun // *Orthodox Handbook on Ecumenism: Resources for Theological Education*, edited by Panteles Kalaitzides, Thomas E. FitzGerald, Cyril Hovorun, Aikaterini Pekridou, Nikolaos Asproulis, Dietrich Werner, and Guy Liagre. – Oxford: Regnum, 2014. – P. 13–19.
53. Говорун К. Каноническая территория: векторы развития церковно-канонической категории / К. Говорун // Труды Київської Духовної Академії. – 2014. – № 20. – С. 349–58.
54. Говорун К. Трудности перевода: читая Предание в эпоху постмодерна / К. Говорун // *Предание и перевод*. – К. : Дух і Літера, 2014. – С. 83–91.
55. Hovorun C. Autocephaly as a Diachronic Phenomenon and Its Ukrainian Case / C.Hovorun // *A Jubilee Collection: Essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi*, edited by Valerii Padiak and Patricia Krafcik. – Prešov: Padiak, 2015. – P. 273–280.
56. Hovorun C. Songs of Unity – Early Syriac Reflections on the Church / C.Hovorun // *Begegnungen in Vergangenheit und Gegenwart*, edited by Claudia Rammelt, Cornelia Schlarb, and Egbert Schlarb. – Berlin: Lit, 2015. – P. 83–93.
57. Hovorun C. Two Meanings of Freedom in the Eastern Patristic Tradition / C.Hovorun // *Quests for Freedom: Biblical – Historical – Contemporary*, edited by Michael Welker, Neukirchener: Neukirchen-Vluyn, 2015. – P. 133–144.
58. Hovorun C. Category of Values in Taxonomy of Secularly / C.Hovorun // *International Philosophical Forum on Values*. – Beijing, 2015. – P.280–297.
59. Hovorun C. Theological Languages of Ecumenical Convergences / C. Hovorun // *Toward a History of the Desire for Christian Unity. Preliminary Research Papers. Proceedings of the International Conference at the Monastery of Bose (November 2014)*, edited by Luca Ferracci. – Zürich: LIT, 2015. – P. 45–55.

60. Hovorun C. „Politische Orthodoxie“ als kirchliche Herausforderung / C.Hovorun // Religion und Gesellschaft in Ost und West. – December 2015. – Vol. 43. – P. 22–25.
61. Hovorun C. Romantic Ecclesiology: Bridging the Churches in the Nineteenth Century / C.Hovorun // Ecclesiologica & Alia: Studia in Honorem Sven-Erik Brodd. – Skellefteå: Artos & Norma Bokförlag, 2015. – P. 319–335.
62. Hovorun C. Foundations of Political Theology in Ukrainian Context / C. Hovorun // Religion, State, Society, and Identity in Transition. Ukraine. – WLP, 2015. – P. 281–298.
63. Hovorun C. Autocephaly as a Diachronic Phenomenon and Its Ukrainian Case / C. Hovorun // A Jubilee Collection: Essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi. – Uzhhorod - Presov - New York: Valerii Padiak Publishers, 2015. – P. 273–280.
64. Говорун К. Экклезиология общения как общий язык церковных традиций / К. Говорун // Общение-Communio-Koinonia: истоки, пути осмысления и воплощения. Успенские чтения, edited by Константин Сигов. – К. : Дух і Літера, 2015. – С. 49–58
65. Hovorun C. The Issue of Wills and Energies in the Perspective of the Dialogue Between the Eastern Orthodox and Oriental Orthodox / C. Hovorun // The Dialogue Between the Eastern Orthodox and Oriental Orthodox Churches, edited by Christine Chaillot. – Volos: Volos Academy, 2016. – P. 134–146.
66. Hovorun C. Ideology and Religion / C. Hovorun // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2016. – № 3. – P. 23–35.
67. Hovorun C. Interpreting the Russian World / C. Hovorun // Churches in the Ukrainian Crisis, edited by Andrii Krawchuk and Thomas Bremer. – New York: Palgrave Macmillan, 2016. – P. 163–171.
68. Говорун К. Автокефалія та її український варіант / К. Говорун // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату «Людина між Церквою і світом: від антагонізму до синергії» // Eikon. – 2018. – С. 37–44.

АНОТАЦІЯ

Говорун С. М. Теоретичні засади православної еклезиології у її історичному розвитку. – рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертації вперше у вітчизняному богослов'ї і релігієзнавстві здійснено богословський аналіз теоретичних засад православної еклезиології в її історичному розвитку. Виявлено особливості мета-екклезиології як наукової програми та методології, що вбирає у себе традиційні й постмодерні теорії. Встановлено, що мета-екклезиологія сьогодні є теологією, яка використовує феноменологію та аналітичну філософію для аналізу існуючих в теоретичній та

практичній еклезіології уявлень про церкву, релігійну громаду та церковні структури, які слугують для єдності громад. Описано само-тлумачення Церкви в апостольські часи, розкрито динаміку розвитку ідей і практик симфонії та ієрархії в еклезіології часів пізньої античності й середньовіччя. Досліджено стратегії емансипації церковної соціальності в добу Модерну та виявлено вплив ідей Просвітництва і німецької класичної філософії на романтичну еклезіологію, яка наголошувала на соборноправності, рецепції віри з боку народа та відносинах любові як таких, що конституують церкву в якості особливої соціальної реальності. Визначено передумови та особливості розвитку еклезіології у ХХ столітті, рисою якого став пошук нової емансипації для Церкви. Виявлено, що головними факторами розвитку православної еклезіології ХХ століття стали: діалог з протестантським та католицьким богослов'ям; екуменізм; персоналізм. Описано можливості методологічної програми євхаристійної еклезіології та персоналізму в православній теології ХХ – початку ХХІ століття. Простежено шляхи формування постмодерних еклезіологій та визначено межі їх впливу на православну теологічну думку. Висвітлено історичні трансформації церковних структур та їх вплив на відносини Церкви з секулярним середовищем. Окреслено значення основних концепцій, пов'язаних у церковній свідомості з структурами Церкви. Дослідження відрізняє незмінне єство Церкви від її мінливих історичних структур, до складу яких, зокрема, зараховується церковна ієрархія, «канонічна територія», автокефалія, першість та чини служителів церкви. Такі структури є наче риштуванням, яке оточує будівлю Церкви, але не є частиною цієї будівлі. Аналіз історичних структур церкви на прикладі східного християнства показує необхідність часткової деконструкції того у церковних надбудовах над громадою, що суперечить спільнотній природі Церкви.

Ключові слова: еклезіологія, мета-екклезіологія, православна теологія, екуменізм, постмодерна теологія, традиційна теологія, персоналізм, євхаристійна еклезіологія, структури церкви, ієрархія, деконструкція.

АННОТАЦІЯ

Говорун С. Н. Теоретические основы православной экклезиологии в ее историческом развитии. – рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.14 – богословие. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2019.

В диссертации впервые в отечественном богословии и религиоведении осуществлен богословский анализ теоретических основ православной экклезиологии в ее историческом развитии. Выявлены особенности мета-экклезиологии как научной программы и методологии, которая включает в себя традиционные и постмодернистские теории. Выяснено, что мета-экклезиология может быть теологией, которая использует феноменологию и аналитическую философию для анализа существующих представлений о церкви, религиозной общине и церковных структурах, служащих единству

общин. Описаны само-истолкования Церкви в апостольские времена, раскрыта динамика развития идей и практик симфонии и иерархии в экклезиологии времен поздней античности и средневековья. Исследованы стратегии эмансипации церковной социальности в эпоху Модерна и выявлено влияние идей Просвещения и немецкой классической философии на романтический экклезиологию, характерной чертой которой были соборноправность, рецепция веры со стороны народа и отношения любви как конституирующие церковь в качестве особой социальной реальности. Определены предпосылки и особенности развития экклезиологии в XX веке, для которого характерным стали поиски новой эмансипации. Выявлено, что главными факторами развития православной экклезиологии в XX веке стали: диалог с протестантским и католическим богословием; экуменизм; персонализм. Описаны возможности методологической программы евхаристической экклезиологии и персонализма в православной теологии XX — начала XXI века. Отслежены пути формирования постмодернистских экклезиологий и определены границы их влияния на православную теологическую мысль. Освещены исторические трансформации церковных структур и их влияние на отношения Церкви с секулярной средой. Очерчено значение основных концепций, связанных в церковном сознании со структурами Церкви. Исследование различает неизменную природу Церкви и ее изменчивые исторические структуры, среди которых, в частности, церковная иерархия, «каноническая территория», автокефалия, первенство и чины церковного служения. Такие структуры подобны лесам, которыми окружают здание церкви во время строительства или ремонтных работ. Эти леса не являются частью здания, вокруг которого они возведены. Анализ исторических структур церкви на примере восточного христианства демонстрирует необходимость частичной деконструкции того в церковных надстройках над общиной, что противоречит общинной природе церкви. В целом доказано определяющее влияние структур светской социальности на развитие церковных над-общинных структур. Церковные общины и сегодня являются ипостасями Церкви, реализацией ее природы. Они также главный познающий субъект Церкви. Именно через их самопознание Церковь осознает себя, и должна отождествлять себя с ними. Чтобы в полной мере участвовать в природе Церкви и не быть в расколе – раскол в данном контексте можно интерпретировать как неполное участие в природе Церкви, - общины должны сохранять единство между собой. Этому единству, как и благобытию общин, призваны способствовать обслуживающие их иерархические структуры. Сами же эти структуры не могут отождествлять себя с Церковью – правом на такое тождество обладают лишь общины. В таком только случае деятельность обслуживающих структур соответствует природе Церкви. В противном случае – если они пытаются возвыситься над общинами, - они выступают против природы Церкви.

Ключевые слова: экклезиология, мета-екклезиология, православная теология, экуменизм, постмодернистская теология, традиционная теология, персонализм, евхаристическая экклезиология, структуры церкви, иерархия, деконструкция.

SUMMARY

Hovorun S. M. The theoretical foundations of orthodox ecclesiology in its historical development. – manuscript.

Thesis for the degree of doctor of the philosophical sciences in specialization 09.00.14 (Theology). – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2019.

For the first time in the Ukrainian theology and religious studies, the research offers a theological analysis of the theoretical foundations for Orthodox ecclesiology in its historical development. The study constructs Meta-ecclesiology as an academic program and methodology, which puts together traditional and postmodern theories about the church. Meta-ecclesiology is presented here as a theology that uses phenomenology and analytical philosophy to elaborate on the concepts of the church, religious communities, and church structures. The thesis begins with the self-interpretations of the church in the apostolic era, and continues with the ideas and practices of symphony and hierarchy in the Late Antiquity and the Middle Ages. It focuses on the strategies of church emancipation in the Modern era. This includes the influence of the Enlightenment and German idealistic philosophy on what can be called “Romantic ecclesiology,” which puts emphasis on congregations, the reception of faith by people, and the relations of love as constituting the church’s reality. The research explores new ways of emancipation for the church in the twentieth century. Among the factors that exercised significant impact on the Orthodox ecclesiology became the dialogue with the Protestant and Catholic theologies, ecumenism, and personalism. The thesis critically approaches the Eucharistic ecclesiology and personalism. It also evaluates the influence of postmodern ecclesiology on the Orthodox theological thought. The study highlights the historical transformations of the church structures. It is based on the assumption that the unchangeable nature of the church should be distinguished from its changing historical structures. These structures include church hierarchy, the so-called “canonical territory,” autocephaly, primacy, the ranks of church ministry etc. They are presented as scaffolding surrounding the church buildings, which helps construction, but cannot be an intrinsic part of edifices. The analysis of the historical structures of the church that the study offers, demonstrates need for both construction and deconstruction of some church’s supracommunal structures, especially when they come to conflict with the church’s nature.

Keywords: ecclesiology, Meta-ecclesiology, Orthodox theology, ecumenism, postmodern theology, traditional theology, personalism, Eucharistic ecclesiology, church structures, hierarchy, deconstruction.